Ще задовго до повороту з траси їхній напівпорожній ПАЗик покотився повільніше, засигналив зустрічним "Ікарусам", ЛАЗам, довжелезним фургонам "Автотрансу", що йому треба сковзнути ліворуч, на дорогу, яворовий коридор якої вже проглядався аж ген до лісу. Але гордовиті водії експресів дивилися тільки поперед себе, швидкості не збавляли, і ПАЗик змушений був врешті-решт зупинитися. Коли ж перетнув усе-таки трасу, гуркітливо збадьорився і на дядька на ровері гуркнув так само зверхньо, як донедавна міжміські гранди на нього. Дядько з'їхав на піщаний обніжок і мав би, на думку Богдана, пустити їм вслід міцне слівце, однак не удостоїв крикуна навіть поглядом; дивився поперед себе і крутив педалі так само незворушно, як десь серед цих лісів жив. Може, й у материному селі, хоч від траси до нього відстань чимала. Але хіба дядькові звикати...

Богдан пригадав, як баба його вперше возила у містечко, звідки він оце їхав. З її слів виходило, що воно зовсім близько, однак дорога туди й назад від дня нічого майже не лишала. І це нікого не дратувало: ціна часові в селі зовсім не та, що в столиці, його витрачають на головне. А те, що між ним,— це не час, а непотріб. Про який і сказати сусідові нічого. Не те, що в них у класі, де на запитання хлопців, що вчора робив, можна переповісти зміст усіх трьох телевізійних програм і нікого цим не здивувати. Тут подібне в устах, приміром, отого дядька скидалося б

на анекдот. А відповідь: "їздив за натиранням для жінки",— нормою. Хіба хтось перепитав би: "Ну і як?" І зачувши, що натирання не було, теж вважав би справу зробленою: ну що ж, з'явиться завтра...

Богдан озирнувся, аби побачити, наскільки вони відірвалися од того стоїка з ровером. Виявляється, не дуже то й відірвалися: дядько клав під колеса метр за метром дороги ніби й без поспіху, але глянь, який уже покіс позад себе лишив. Богдан сів знову рівно, відчуваючи, як природньо і швидко до нього повертається дитинство. З якої саме причини, уточнювати не хотілося: повертається — і квит. Бо почнеш у собі длубатися, станеш схожим на курку, що горне й горне з-під себе

доти, доки на місці очікуваної зернини не утвориться яма. Порожня і чорна, як...

Порівняння для уявної ями знайти Богдан не встиг — задивився на ліс, що теж ніби чорнів, але якось незвично. Власне, не чорнів, а тьмаво зеленів. Ні, й зелений колір тут не підходить, бо ж навколо сосен тримається щось невловимо голубе. Туман не туман... Не схоже й на гебо, хоч саме його теплою прозорістю насичене. Якась лісова імла...

До грудей разом із цими здогадами непомітно підкралося хвилювання. Таке ж згусле і свіже, як і повітря довкола сосен. Забарвлене — ну ж бо, шукай точне слово! — диханням хвої. А ще?.. Масним відблиском голок... А, біс із ним — придумаю і запишу для пам'яті пізніше. І ніколи й нікому не дам прочитати. Навіть батькові, який вигнав мене сюди на ціле літо. І правильно, загалом, зробив: що зараз у місті цікавого? А тут устигай тільки роззиратися. До того ж — подвійним якимось поглядом: моїм і ще того, "манюнього" Богдана, який ніби чекав мене на початку лісової дороги всі десять років і нарешті дочекався. Хіба я без нього що-небудь у цьому лісі розумів би? А так усе можу поназивати. Он ближче до дороги — берест. Неподалік кущ глоду. І знову — берест, береза, дика грушка, гурт молодих дубків. А далі вглиб... Чудний, хіба ж то сосни? Ялини. Сосни — за ними. Просто вони вищі і через те здаються всім лісом... Все, як любить казати батько,— це те саме, що нічого. Все починається з чогось. І коли його не пізнаєш, то й знати нічого не будеш. Ти от ким хочеш бути? Перекладачем?.. Дурна, в принципі, забаганка, перекладачі, яких ти мавпуєш, насправді — передавачі. Думок одних — іншим. В найпростішому і найпримітивнішому викладі. Справжній перекладач починається із знання не слів і їх значень, а з самого життя. Цього ти ще не тямиш. Тому ні за які переклади не берись. Література з літератури не родиться. Філологом, звісно, ставати треба. Поліглотом по змозі теж, хоч поліглотство відгонить математикою. Відтворювання ж художніх текстів — це, брат, зовсім інше. Воно потребує єства, а не мозку. Причому — рідномовного. Зрештою, що ти в цьому петраєш? Тобі кажи не кажи, що без української, приміром, пісні ти Лорки ніколи не відчуєш, ти все одно

будеш ритися в словниках. Поезія — це мелодика. А тебе чому вчать? Грамотності, тільки й усього. До того ж — поверхової. Яка нівелює творчість. Папуга ти, а не знавець мов, якщо душа твоя німує. її тренуй, а не пам'ять, яка в тебе схожа зараз на бездонний мішок. Мені б твою пам'ять, я б знаєш кого перекладав? Не вгадаєш... Шевченка! Іспанською, італійською, німецькою... Ще яку ти там вчиш? Про англійську не кажу — це як колись латина: її знають усі, кому не лінь. Хоч можна й англійською. Хай би світ хоч один його вірш відчув і побачив у ньому Поета. Притому — українського...

Богдан і зараз із цим не погоджувався: он скільки є переспівів одного "Заповіту". То й що, відповів якось на це батько, в них тільки зміст. Я бачу по російських спробах, де хоч як стараються, а еквівалентного звучання першого ж рядка не можуть досягти. Або вслухайся в інше: "Реве та стогне Дніпр широкий..." Чуєш, як хвиля, про яку ще немає й згадки, вже знялася й вдарилась у хвилю іншу й на мить стихла. На це працює і сплескуюче "та", і фрикативне "г" в слові "стогне", з якого починається спад, що вивершується безударною римою з видовженим йотом. Оце і є мова оригіналу, яку передати може тільки той, хто вигострив слух до всього живого. А ти зубриш слова. Зубри...

І буду зубрити. Богдан підсунув ближче сумку з чималим стосом словників і книжок і знову перевів погляд на шибку. Вона саме світлішала, бо ліс відступав — автобус наближався до зупинки. Як називалося село, він уже забув. Але оці невеличкі кілька озерець і мочарі пам'ятав. Баба колись на них показувала і страхала; там, казала, ховається дідько. Сидить в лепесі і чекає, коли хтось прийде купатися. Тоді розсуває поволі лепеху і як забаче малого, як ти, хлопчика, хапає і несе. "Куди?" — хитрувато спитав Богдан, за що дістав од баби по писку. "Чого зуби щириш? Виродиться ж таке — нічим його від води не одженеш". Тітки, що з ними тоді їхали, теж почали всміхатися, бо щодня, вважай, бачили, як Ксенька жене онука прутом од ставка. А тому хоч би що: вичухає місця, де прут погуляв, наїсться і знов до ставка. Хіба втримається, коли баба вдасть, що пише листа до Києва. Тоді онук надметься, піде на дровітню і не плаче там тільки тому, що

пес одразу починає лизатися. Та й сльози не так солодко печуть, коли їх з очей випустиш. А так стримуєш їх і думаєш про батька з мамою в тому невідомому Києві. І хтозна, кого більше шкодуєш: себе чи їх? їх — більше: вони ж, баба каже, там не живуть, а бідують. Хіба в теперішніх учителів заробітки? То в селі вони мають з чого відкладати, а в місті без копійки кроку не

ступиш. Ще й сюди щомісяця, дурні, їздять. Без синочка, бач, ке можуть. А той синочок і з них, і з баби кров п'є...

Автобус гойднувся раз-другий біля розмальованої ядучим суриком зупинки, судомно затрясся і завмер. Ніхто з нього не вийшов, ніхто не зайшов. Богдан чекав, що котрийсь із молодших пасажирів не втерпить і крикне: "Шофер! Чого стоїмо? Поїхали!" — але салон мовчав, наче в ньому нікого не було. Оця здатність місцевих впадати в якусь незрозумілу сплячку, коли в селі і довкола нього западає донебесна і всюдисуща тиша, Богданові теж була знайомою. Малим він у такі години йшов на город, сідав на диню і дивився не в бік лісу чи на містечко на обрії, а на хмари. Вони теж ніби застигали в сонячній синяві й нагадували натомле-них квочок, з-під крил яких зрідка вирветься білий клубок і або розтане, або хутенько вернеться назад. А, бувало, й пливе в самотині довго-довго, геть змаліє або висріблено видовжиться, нагадуючи чимось його, Богдана, що теж зависав думками над лісовим цим краєм, знаючи, що рано чи пізно і він звідси попливе десь туди, за обрій, де сумують за ним батьки.

А хмари тим часом невловимо змінювалися, із квочок ставали табуном гусей, що кинув чистити пір'я, звівся на ноги і рушив перевальцем до великого плеса на заході чи сході; все залежало од вітру, який починав розхитувати картоплиння, шелестів листям молодої кукурудзи... Цей шелест дужчав і, траплялося, присипляв увагу настільки, що від дощу доводилося втікати вже тоді, коли той, за словами баби, лив як із відра. І через хвильку вщухав...

Богдана й тепер не здивував раптовий над головою шерех, що пробіг дахом ПАЗика й одразу перейшов у хлюпіт; ПАЗик наче діждавшись того, на що терпляче чекав, затрусився знову, вихитався на рівне і покотив далі.

Пірнувши у ліс, де вистуки крапель у скло стали рідшими і невдовзі зникли, він ні з того ні з сього пискнув удруге. Богдан, що вже почав було дрімати, інтуїтивно глянув не вперед, а ліворуч і встиг побачити високого і виробленого, як стара коняка, лося, що повільйо йшов уздовж стіни ожинника і через секунду щез. Богданом хитнуло й почало хилити набік. Ага, це ми вже десь близько. Після повороту випірне ще один лось, з гіпсу — ось він!.. Потім зависочить щось дуже яскраве... Точно. Батько, коли вони їхали до Києва, саме отут нахилився до нього і голосно, щоб він, напевне, запам'ятав нове слово, сказав, показуючи на щит: "Дивись, сину. Це буквар для ідіотів. Вивчишся читати, теж до них пристанеш". Що ж там написано? "Ліс — зелений наш друг". Справді, розуміти можна по-всякому: поки зелений, доти друг, або — друг, але ще дуже зелений, можна його й повчити... Ні, найкраще це розшифрувати так: ліс — наш друг, а земля чи річка — ворог, якого, коли він не здається, знищують.

А потім виставляють отакий напис: "Перевірено. Мін нема". Лісів, кажуть, теж.

Богдан притулився лобом до скла, чекаючи на мить, яку нізащо не хотів пропустити. І хоч як виразно її уявляв, все одно здригнувся, коли в сосновому рідколіссі заясніла, а після нього — вусібіч рвонулася і застигла на місці дозахідна, із шпилястими на хмарному тлі костьолами, високим монастирським муром і прямокутником ратуші межа дитячого його світу, що була колись столицею Белзського князівства, а тепер — материзною. Для всіх, хто тут живе, чи тільки для таких, як він, зальотників — про це зараз не думалось: птахи над цим не замислюються теж. А просто знімаються, щоб поміняти... краще на гірше. Звідки ж тоді оцей холодок усередині? Чому він жодного разу не відчувається в Києві, де мені справді краще?.. їдь, бовдуре, може, хоч

там щось втямиш? А що саме — не сказав... Сам жодної мови не знає, а казиться. Я ж не винен, що мене до них тягне. Боїться, певно, що буду поступати не вдома. То й що? Таким, як він, філологом я давно вже став. Хіба дат стільки не пам'ятаю...

Богдан відсунувся од вікна, спробував, граючись м'язами зчеплених на шиї рук, іще чимось уколоти батька і враз схопився на ноги: ПАЗик підрулював до зупинки. Таки правда бовдур. Он скільки людей тут виходить, а він до них так і не придивився. Мати ж наказувала: вітайся зі всіма. А він заліз у куток і тільки що не читав. Бабі вже до вечора передали б: "Бачили твого онука. Така панська дитина. Навіть оком ні на кого не повів. Сів у автобус і одразу за книжку..."

Зістрибнувши на асфальт, він стягнув із передньої площадки сумку, підважив, щоб книжки, які повпиралися в її боки, вляглися на місце, зробив міцніший хват і почув:

— Чий то такий? Часом не Ксеньчин Бодьо?

У голосі жінки, яка це питала, ніякого докору не було, тільки простосердна цікавість, та все одно незручно. Як тепер повестися? Піти, не оглядаючись, чи все-таки оглянутися? Богдан пересилив себе, залишив сумку і з дурнуватою посмішкою, од якої сам же й почервонів, став так, щоб його бачили краще:

— Він самий. Добрий день.

Жінку він упізнав одразу: то була їхня далека сусідка, аж із кінця вулиці, яка завжди сварилася з бабою за сіно — їхні ділянки десь за річкою були поруч. Згадався і день пізньої осені, з болотом на всю вулицю, яке вони з батьком місили, йдучи до когось на телевізор. З ними ще був якийсь чоловік, здається, зі Львова. Старші шукали, де подивитися футбол, а він величався обновою — довгим до п'ят зимовим пальтом, яким черкав болото, але на руки брати не давався,

наполягаючи на звичному: "Я сам". Оця сама тітка, яку він з бабиних слів знав більше ніж добре, зустрілася їм біля клубу, здалеку почала всміхатися, першою сказала "добрий день", ще раз показала зуби у відповідь, а потім нащось нагнулася до нього й улесливо запитала:

— Бодю, а ти чого зі мною не здоровкаєшся?

— Бо маю розум.

Батько, коли про це згадує, регочеться досі. Хоча, каже, такої ніяковості, як тоді, не відчував до цього ніколи. Та й сусідка розгубилася, сховала зуби і пішла від них, як побита. Одержала своє, то й пішла — чого до баби чіплялася? Але коли то було...

З тіткою стояли ще кілька жінок, що не зводили з нього очей, і в Богдановій голові з'явилося щось схоже на автоматичне довідкове бюро на вокзалах; у ній швидко-швидко почали перегортатися списані невитравним дитячим досвідом сторінки, де, виявляється, стільки всього занотовано і таким чітким почерком ("Сину, якби ти знав, яким ти моцним був мужичком. Тебе вся вулиця називала — господар"), що хоч бери і зараз кожній із цих жінок розповідай про все, чим... вони насолили бабі... Господарювати він любив, що правда, то правда. Стане зранку посеред подвір'я і через якусь годину, не рушаючи з місця, знає, хто і що нині на обійсті робить чи збирається робити, кому бригадир дав коней, а кому не дав, розбереться, які зі сварок на їхньому кутку вже вичерпали себе, а які ще тільки набирають сили, вицідить із вуличних балачок головні новини сільського масштабу. І аж тоді рушає на дорогу, де з ним заговорювали всі, хто нею їхав чи йшов. Особливо — літні дядьки; спиняють, забачивши його, без-тарку чи воза, закурюють і на повному серйозі питають:

— Ну що там, Бодю, нового? Баба зорала город?

— Ще ні. А ви?

— Я по обіді буду орати... Сиро ще, можна було б почекати. Як ти гадаєш?

— Гній пересохне. А то ваші коні?

— За мною записані. А що?

— У нас за хатою вже сухо.

— А ти ні з ким ще не домовлявся?

— Ні.

— То скажи бабі, що надвечір загляну. Вйо-о!

Дядько їхав далі, а Богдан ішов до магазину. Дивитися, чи привезли хліб...

— Коли ж ти такий вигнався?

Очі сусідки, з яких годі було зрозуміти, добачають вони на десять років назад, чи зі старечою сльозою з них вже повиті-кали всі дрібні спогади, кілька разів пробігли від Богданових кедів до настовбурченого чуба. З ним Ксеньчин бахур виглядав іще вищим і якимось не ло-тутешньому намоцованим; таких часом по телевізору показують — ніби тесані з добре влежаного дуба.

— Скільки ж тобі вже років?

— Шістнадцять.

— Ще до школи ходиш чи вже десь вчишся? — сусідка глянула на жінок, чи тим, бува, не закортіло йти. Ні, ждуть...

— До школи. В десятий клас перейшов.

— А батьки ж як? Чого нікотре не приїздить? Може, розвелися?

Богдан помітив, як чекання його відповіді звело посічені зморшками губи решти тіток. У такі ігри він уже тут грався і з неприхованим глузом — з ним же не церемоняться, вважають за дурника — відповів:

— Поки ніби тримаються. Але вернуся — спитаю...

Жінки нагнулися кожна до своєї сітки, думаючи, напевне, одне і те ж: яке поїхало, таке й приїхало. Викапана Ксенька — нікому свого не попустить. Богдан теж підхопив сумку і, перекладаючи її з руки в руку, пішов у глиб вулиці, здивувавши іще раз тіток тим, що навіть на віддалі не малів, залишався все таким же відзигорним, з вихитом плеч, які аж ніби доторкувались до неба, обіцяючи дуже скоро його комусь затулити...

Баба вже ждала (хтось, видно, не полінувався підійти до вікна й крикнути: "Ксенько, виходь! Гостя маєш") його на подвір'ї, дала поцілувати себе в щоку, після чого стала від онука ніби меншою. Щоправда, не настільки, щоб збоку не було видно, кого Богдан у цім світі продовжує, але щось у ній на мить надломилося. Так, він читав (або колись біжки бачив і тепер думав про це прочитаним), поволі никне під вагою роси прижовкла стеблина, щоб непомітно в новому дні схитнутись, ту росу скинути і знову звестися над землею наче й такою ж пружною і вже не такою.

— Довго на автобуса чекав?

— Трохи чекав.— Богдан зупинився перед сінешними дверима, щоб пропустити бабу, але та з місця не зрушила. Нагнувшись, він переступив поріг і не бачив, як баба швиденько тернула горіховою рукою по щоці і аж тоді увімкнула в сінях світло.

— Йди до більшої хати. Я там тобі постелила. Може, з дороги поспиш?

— А їсти щось є?

— Я принесу. Ти розкладайся.

— Нащо носити? Я сам прийду.

Богдан швиденько виклав на застелений цератою стіл книжки, вигорнув із сумки різний дорожний дріб'язок і дістався до загорнутої у спортивний костюм великої японської хуртки з френ-злями, яка чекала цього дня більше трьох років. Мати позаторік хотіла її відвезти сама, але він впросив цього не робити: гадав — вирветься з піонерського табору у Славянську, куди після подій у

Чорнобилі виїхала майже вся їхня школа. Але не вийшло: щове-чорові танці, кавеени, дивовижна якась дружба з вожатою, що тримала його од себе ніби й на відстані, та все одно чорти зна що тими незмигними очиськами обіцяла — двома місяцями тільки хрумкнули. Минулого літа поїздка сюди теж поламалася: вони одержали нову квартиру, поки її вичистили, все у ній розставили і трохи обжили, надійшов час вибирати школу, клас, де б, на батьків смак, бодай учителі не розмовляли суржиком. Його це смішило: він же суржиком не розмовляє. Але спробуй старого в чомусь переконати — сміття, кричить, є сміттям. Скільки його з рота не випльовуй, там все одно щось залишиться. От що я в руках тримаю?

— Карандаш. (Батько час од часу, як мама каже, дурів: залишав писання конспектів, нагромаджував стоси неперевірених зошитів, до пізньої ночі накидаючи на шматках картону різну дивовижу: композицію лисих берегів з хащами на них під хвилястою водою або храмом, якщо на березі горбляться купи тесаного каміння.)

— Олівець, йолопе! Роблю начерк олівцем, а фарбами...

— Рисуєш...

— Фарбами малюю, малюю, затям собі!

Толку з цього малювання. Ось де фарби. Кожна квітка аж кричить. Богдан перегнув складену вчетверо хустку, щоб трошки пригасити її палахкотіння, вийшов у сіни і штовхнув двері у кімнатку, єдине вікно якої до п'яти його років теж чим тільки не яріло. А зараз ніби осліпло... І все одно очі щось лоскотну-ло — адже тут він ріс. Повільніше, ніж ота вишня, що випростала над тином ген яке вже гілля, а тоді ж, особливо взимку, ледь-ледь з-поза нього виглядала. Й горіх, напевне, вже родить. Ще б не родити — через хату скоро буде дивитися. А тут все як було. Баба хіба що постаріла. Не дуже, правда, тримається рівно, однак чогось у ній вже не стало. То ж, бувало, заходить іще тільки до сіней — і її вже тут повно, а тепер...

— Оце вам, бабо...— Богдан протягнув старій подарунок і відчув, як і його кольнуло незвичне для запахущої тут тиші (чим же вона пахне? Полотном. Чистим полотном... Але де його стільки? Один... два рушники, фіранки. А-а! — постіль. Ти ж спав на полотняних простирадлах. І обрусок на столі з полотна)... Він уже забув, про що секунду назад думав. Ага — "оце" тут звучить інакше. Треба казати "ото". Той, тамово, стамітсе... Ніколи б про них не згадав поза отими стінами.

— Дякую...— баба розгорнула хустку, підсліпувато відвела від неї очі і поклала на... бамбетлю. Вернулася тутешня назва і до довгої лавки зі спинкою, на якій баба спала. Бо він до чотирьох, вважай, років... Що було, то було. І — загуло...

— Ще не розпився у тому Києві?

— А що?

— Вишняк маю.

— Вишняк? Такий самий?

— А який же?..— Малим Богдан їв з дядьками, що привозили дрова або сіно, на рівних і вимагав, аби йому наливали "чарку" теж. Баба, щоправда, в шклянку з узваром лише капала з бутля тою смакотою, проте він її в завше набитому животику відчував...

— Добра штука. Але — не треба.

— Такі як ти тут уже й до самогонки тягнуться.

— Нехай собі тягнуться. Ото що — голубці? Давайте тарілку.

— Нащо?

— Зрозумів — влуплю всю миску. А ще що є?

— Кроля зажарила. Виймати?

— А ще?

— Деруни.

— Зі шкварками?

— Зі шкварками, з чим же...

— Давайте їх сюди.

Богдан ковтнув слину, посунувся зручніше на бамбетлі і дивився вже тільки на бабині руки, які ставили перед ним полумисок з синюшно

чорними хрускавками з тертої картоплі. У матері вони чомусь виходили товстішими, а він звик саме до таких, щоб аж у вухах від них лящало. Проте хоч як голосно деруни на зубах тріскалися, Богдан почув, як баба тихенько зітхнула. Він запитально хитнув масною бородою — в чім справа?

— Нічого, сину, їж.

— Кажіть-кажіть.

Порізно прожитих років уже наче й не було: все повторювалось за давнім сценарієм — баба почне зараз говорити ніби сама з собою, він те все вислухає, і обоє трохи помовчать. А тоді вже, не тратячи часу на зайві балачки, візьмуться до діла: він злізе (ні — тепер зведеться) з бамбетля і піде на вулицю видивлятися тих, хто може черговій їхній біді зарадити. А баба буде чекати.

— Завтра ж Петра.

— Ну то що? — Петра у них в селі було храмовим святом.

— А я під лісом копичку трави назгортала. Йшла якось, дивлюся, а вона вже по коліна. І ніхто її не випасає. Я тоді де серпом, де косою — нащо добру пропадати? Дощу цілий тиждень не було, бадиляччя сухе повикидала... Ряден з п'ять набереться...

Он воно що. Світ упевнений, що міняється, а баба як була до тої трави захланною, такою, видно, і вмре. Півстодоли торішнього сіна може мати, а вгледить де необкошене кротовисько — бігом додому за серпом і несе в запасці хай жмут того добра, але певний, бо хто його знає, що з ділянки напікребе. І хоч щороку з неї привозила добрих два драбиняки сіна з отавою — бідкатися не переставала ніколи.

— Корова вже мала теля?

— Бичок росте. І теля скоро з'явиться. Дотримаю до весни, а там зобачу. Ціни на товар знову піднялися. Той ваш Чорнобиль усіх поналякував, люди поспродувалися, а тепер вертають до пам'яті. То правда, сину, що всьо вже минулося?

— Звідки я знаю?

— А так — звідки людям всю правду знати? То брехня легко себе видає — як не м'ясом, то цукром вилізає. Є в Києві, сину, м'ясо?

— Мати варить щодня.

— Ти їж, їж...

Баба на хвильку замовкла, прикидаючи, видно, як повернути мову на ту копичку знову. Богдан уже знав як: піти перевдягнутися, взяти рядна і гайда під ліс. Чергова порція усних вправ хай день-два почекав. Дратувало його це чи ні — він ще не розібрався: до всього треба звикати. Нічого — звикне.

— То йдіть, готуйте рядна.

— Які рядна?

Баба з онуком стрілись очима — і малого Богдана в хаті не стало. Сидів на лаві і ледь усміхався її очима ще не парубок, але вже й не хлопчина, з яким можна хитрувати. Таки мудро їй казали колись: "Будеш мати, Ксенько, ще з ним клопоту, ой будеш... То він зараз скрізь за тебе горою, бо тебе не розкусив. Він же, бач, як тими зіньками всьо ловить. Ще тілько подумаєш, про що його спитати, а він уже тобі: "Сало баба всьо посолила". То значить, не йдіть, тітко, за свіжиною, бо коли в себе кололи, нам не продали нічого. А скажи йому, що й баба твоя не дуже-то продає в селі — надметься. Знає тільки твою правду. А вона ж не одна..."

Та так — не одна. Зате я — одна. Думала, вивчиться донька — легше стане. Не стало. І довіку не стане для таких, як я. Того й кручуся, як можу, щоб не мені діти, а я їм помагала. Вам при чоловіках добре. А в мене тільки й того щастя, що отой божий дарунок. Всьо б йому віддала. І віддам, коли виросте...

— Може, відпочинеш?

— Після чого? Завтра ж, самі казали, свято. А нині — поработаем.

— Навчився, бачу, язик вивертати. Мати писала, що й по-німецькому можеш, і по-англійському.

— Можу, коли треба. А що?

— Кому воно, сину, треба голову даремно сушити. Підеш до войска — всьо з неї виб'ють.

— Коли те войско ще буде. А може, й не піду.

— Як-то не підеш?

— А так — вчитися поступлю.

— Куди? — бабі не раз кортіло написати, аби онук поступав до Львова — то ж, вважай, удома.

Баба глянула, як онук відсуває порожній полумисок і ставить на його місце пательню з кролячим м'ясом, і їй розхотілося що-небудь йому радити: все, що задумав, він, видно, робить так само — без поспіху, але знаючи наперед, чого саме йому хочеться більше, а чого, може, й не хочеться, але хотіти треба. А її забаганки — то пусте. Аби не забував про неї. Поки мала здоров'я, їздила до них в той Київ сама. А тепер...

— О! Ледве не забула. Тут до нас поляків понаїхало. Понавозили всього. Тобі ніяких лахів не треба?

— Дивлячись яких. Мати дала мені з собою дещо. Можу купити.

— Гроші і я маю. Глянь, що я взяла подивитися.— Баба зняла з диляки, що перетинала кімнатку від печі до глухої стіни, стару сукенку, під якою висіли акуратно складені майки з яскравими написами і дві куртки: легка сатинова і "варенка". Богдан, не кидаючи їсти, прочитав усе, що було на тому шматті понаписувано (баба його перед ним розгортала і потім клала на постіль), похитав головою і, проковтнувши давке м'ясо, пояснив:

— Віднесіть, де брали. Барахло.

— Наші його з рук вириває ть. Поміряй.

— Нікагда. Хай самі носять. Що за поляки?

— Пани. Є навіть професор з Перемишля.

— Там кожен якщо не пан, то професор. З машиною?

— Аж на двох приїхав. Обидві, правда, як Басова бричка. (Бас, що вернувся з війни без ноги, на все село славився п'яними виїздами на інвалідній трьохколісці, якою разом з синами ганявся за собаками, поки та пукавка не глохла або на місяць-другий ламалася.)

— До кого ж той пан професор приїхав?

— До Карольки. її діда ти знаєш — ще дзік до нього в яму попав. Ти ходив туди... Казав, що дзік дивився на тебе, як пес з буди. Вмер бідолаха. Ядуха замучила.

— Так — дід вмер, а дзіка тоді навмисне скалічили і добили. Далі...

— Ну то Каролька тому професорові доводиться тіткою.

— А старий — дядьком. Тепер ясно. Скажіть Карольці, нех оті майки на городі порозвішує. А курткою діжку з огірками накриє. На весну двісті за ню дадуть.

— В них ще светри є всякі.

— Про мене...

Богдан потягнувся за черговим шматком м'яса, прикидаючи, як би останні слова перекладав комусь із іноземців. Довелося б зовсім іншим реченням: "Мене це не цікавить..." їхня вчителька української теж, виходить, іноземка. Ляпни їй так — удасть, що не дочула. А скажеш: "Мені байдуже",— обов'язково вколе: "Тобі, Брисюк, усе байдуже. У кожнім реченні робиш помилки і вважаєш себе знавцем мов". Не знавцем, Вікторіє Семенівно, а дегустатором. То вам не ріже слух оте: "Поводьтеся, ні, ведіть себе охайно". Або: "Приймати їжу в класі негарно". Вас би, таких мовників, поприймати...

— Бабо, як би ви сказали: півень кукурікає чи якось інакше.

— Піє.

— А курка.

— Сокоче. А часом і піє. Коли квохтати не може... Ти доїдай, а я віднесу то всьо. Чи, може, передумав?

— Нема вже чим думати.— Богдан вдоволено погладив себе лівою рукою по животі, а правою потягнувся до рушника на цвясі. Хіба б кросовки в них були. Спитайте.

— Що то таке?

— Мешти. З клинцями з матерії. Спереду і на обчасі.

— А по-їхньому як?

— По-їхньому... Зараз... Скажіть — пантофле спортове. Або "бути". Ліпше — "пантофле" — запам'ятати легше.

Баба згідливо хитнула головою, склала всі речі у хустину і взялася за клямку.

— Рядна в стодолі.

— Я вшистко єдно не вєм, де та копичка. Почекаю на вас.

Він вийшов за бабою на подвір'я і попрямував до пса, який ніяково крутив б*іля буди хвостом. Хлопця цього він впізнавав і не впізнавав. Та й вік у нього не той, щоб ні сіло ні впало починати лащитися чи гавкати — хай підійде, щось скаже.

— Ну, здоров.— Богдан присів навпроти пса, який одразу пострункішав і по-хазяйськи гавкнув у бік дороги, звідки почулося голосне "Тпр-р-р". Не віднімаючи рук від собачої голови, Богдан озирнувся, і йому здалося, ніби непорушно застиглий на передку фурман чекає саме на нього. Пес теж переводив очі з воза на хлопця, мовби стверджуючи: "Звісно, на тебе, на кого ж іще..." Довелося підійти до воріт. Фурман діждався, поки хлопець його пригадає, і коли переконався, що з цим усе гаразд (то був Федько, старий парубок, який колись з ним найчастіше розмовляв),— поліз у кишеню за цигарками.

— Надовго приїхав?

— На все літо.— Богдан ступив за ворота і вперше потис Федь-кову правицю, якою можна було б накривати ворчик з сиром — од одної тільки ваги запінився б.

— Як там мати?

— Вчителює.

Федько смикнув віжками, щоб коні не тягнулися до рову з самосійним соняхом, і так само спроквола спитав:

— На футбол там ходиш?

— Деколи.

— А сам?

— Що сам? Чи граю? — Богдан прикинув, як краще відповісти. Він до шостого класу ганяв м'яча в команді спортшколи міськвно, однієї з кращих у місті. Потім це діло кинув — набридло стояти у захисті, звідки його переводити тренер не збирався. Інших пробував скрізь, а йому як виставив на початку "трійку", так з нею на спині й залишив. Потім, щоправда, приїздив за ним до школи, водив у кабінет директора, але Богдан вперся на своєму: або в нападі, або ніде. "Ти ж читаєш гру! Зрозумій: твої ноги —в голові!" — "То й що: маю ганятися за безголовими?" Так тренер ні з чим і пішов. Директор на його прохання телефонував кілька разів батькові, але той відповідав щоразу: "Хай робить, що хоче. Я його туди не водив".

Десь до минулого літа Богдана до м'яча іще тягнуло, а зараз...

— Грав трохи...

— Може, за нас згуляєш? Завтра солдати приїздять, а хлопців мало. Приходь під вечір за клуб, подивимося.

— Хто буде дивитися — ви? — Богдан звеселів, уявивши Федька в ролі поцінувальника його перехватів з пасами, на які хлопці навіть не оглядалися. А тренер мовби витискав із себе: "Молодец. Неплохо",— після чого вдоволення собою моментально щезало...

— Найдеться кому. То як? — Федько очікувально натягнув віжки.

— Побачу.

Як Богдан і уявляв, команда у селі була ще та — кілька допризовників, а решта — парубота від двадцяти років і далі. Причому це "далі" розпізнавалося і на нюх: від перестарків, коли доводилось опинятися з ними віч-на-віч, чим тільки не відгонило...

Чекаючи, поки Федько викосить злизаною литовкою поле, хлопці перекидалися ліниво м'ячем, потім буцімто випадково сильно пробили в бік Богдана. Довелося зупинити м'яч головою, погасити і відкинути прямо в руки тому, хто його перевіряв.

Перестарок після того спробував на міцність Богданові пальці і назвався Михайлом — по-місцевому Міським. Усі інші при ручканні себе не називали: якщо Богдан тямить щось у цій справі, запам'ятає кожного по грі. Біля воріт, де будяччя вже не було, почалася розминка. Богдана немилосердно штовхали, а коли він все-таки встигав зробити кілька кроків з м'ячем, віддавати того було нікому — всі бігли до нього. Наостанок Міський, зауваживши, що новачка однаково слухаються обидві ноги, поставив Богдана на лівий край і почав награвати свою "коронку" — штрикання м'яча після прострільних пасів головою. Для цього Богданові м'яч кимось із хлопців посилався на хід, і Міський одразу

зривався з місця. Воротар теж. А м'яч кожен раз акуратно їх обминав і ставав голом. Коли ж воротар це врахував, взірцево навішеним пасом скористався Міська, після чого підбіг до Богдана і тільки й того просив, що: "Ану накинь отому. А тепер — тому здоровому. Ти диви! Маєш, певне, розряд?" Тренування врешті-решт звелося до Богданових подач з місця у будь-яку точку штрафної, які він робив, повертаючи поступово ногам ту самостійність у виборі сили, техніки удару, на опанування якою пішдо заледве не п'ять років, що тепер доточувалися до його віку і перетворювали його на парубка, як і всі.

На цьому команда й розійшлася, домовившись на завтра зібратися по обіді, щоб остаточно вирішити, де кому стояти. Богдан, зачувши це Міськове "стояти", відвернувся, аби приховати іронію, з якою подумалось: "Хіба з путами на ногах. Інакше жодного з вас до свого місця на полі не прив'яжеш". Годилося б взагалі про це сказати зараз, однак хтозна, як його зрозуміють? Скоріш за все знайдуть іще один привід для лайки, од якої і так вуха спухли. Може, завтра її поменшає, бо Федько, який був при команді чимось на зразок менеджера і завгоспа одночасно, попередив, що суддею на полі він умовив стати їхнього нового голову, а це в разі перемоги обіцяло добрий могорич за рахунок колгоспу. Кому що...

Богдан непомітно вибрався з гурту і через якихось півгодини геть забув про футбол, шепчучи у великій хаті самотужки складений чотиримовний текст з набором однотипних ідіом, які наближалися за змістом до українських "який Сава, така й слава" і "чує дзвін, та не знає, звідки він". Подібними вправами він хотів подолати книжність тих діалогів, що їх вів з уявним іспанцем, німцем чи французом практично кожної вільної хвилини, щодень густіше насичуючи їх вихоплюваним з радіопередач просторіччям, яким у підручниках і не пахло. Подумки ці вправи він називав "галопом по Європам" і тішився ними найбільше.

Зачувши з сіней бабине: "Йди їсти",— Богдан відклав зошита і замість крикнути: "Йду!",— скомпонував подумки фразу, од якої уявні його співрозмовники розреготалися: "Порожній шлунок —

найголосніший дзвін". І тут же пригадав батькову розповідь про те, що у цих краях ще од уніатства залишилася традиція розхитувати не било, а сам дзвін, яким скликали людей на службу. Через що й окремої дзвіниці не будували. Так нібито робиться в усьому католицькому світі, тоді як в православ'ї що більша церква, то більше при ній дзвонів, половина з яких проти тутешнього велети. Тоненьке "дзень" (попробуй розхитати великі дзвони) і глибоке "бам-м-м" з десятками різнотональних бамдзе-ленькань, казав батько, теж підкреслює різність західноєвропейського світосприйняття і нашого. їхнє конкретніше, а наше — набагато об'ємніше. Вони, мовляв, шукали найкоротший до бога шлях, а ми як мали ще з поганських часів за бога землю і все, чим. вона нас годує, так і маємо. Того й такі опецькуваті. Що тілом, що розумом. Хіба — трохи поетичніші. Ти хоч раз чув наші дзвони?

— Чув. Біля Володимирського собору.

— Ну і як вони тобі?

— Ніяк.

— Згоден. Хіба то дзвони? От у нас, бувало, в селі як ударять до вечірні, все в тобі нишкне. І ти слухаєш невідомо що — чи себе в собі, чи небо, де те "бам-м-м" дзумкотить все тихше й тихше, поки не підхопиться іншим. Тобі вже цього не зрозуміти...

Чому ж? Зрозуміти можна все. А от відчути — тут я згоден: кожен відчуває своє. Богдан на підтвердження цього запитав у баби, коли вона поставила перед ним борщ з куркою і цілу тарілку кооперативної ковбаси:

— Вам коли жилося краще: колись чи зараз?

— Ніколи, сину, не було краще, як було.

— Не зрозумів.

— А що ж тут розуміти? Була молода — молодим тішилася, зістарилася — старим... То вас тепер спішать зістарити. Того й про таке питаєшся. Он по радіо щодня чути: те було неправильним, те... А світ, він, сину, ніколи не був правильним. А тільки пояснював себе правильно, щоб потім звалювати на тих поясню-вальників всьо.

— Виходить, ніхто ні в чому не винен?

— Хто винен, той і пояснює...

— Цікаво...— Богдан уже і їсти перехотів.

— Рема тут, сину, нічого цікавого. Не заважали б людям жити своїми війнами, і про мир кричати не треба було б. А то скрізь одні завоювання, а життя нема...

От де б його старий не завадив. Його хлібом не годуй, а дай про таке побалакати. А мені (Богдан почав поволі сьорбати борщ) до таких розмов ще так само далеко, як до паризького сленгу: слова вловлюю, а зміст тікає.

— Що, може, пересолила?

— Та ні. Я думаю над тим, що ви сказали.

— Що ж я такого сказала? — Баба сіла на ліжко і поправила в скручених у вузол косах гребінець.— Кого не спитай, кожен те саме скаже. Як шарпали людьми, так і шарпають. Я в себе на городі не помилялася ніколи.

— А в колгоспі?

— Мене там не було.

— Ви ж в ланкових навіть ходили.

— Ходила, чого ж не ходити, коли здоровля мала. А який з того був толк? Що не гноїли в тому колгоспі, то розкрадали. А держава замість того, щоб на поле заглянути, лізла до хати, тягнула з неї що тільки могла. Тепер кається. Робити всім треба, а не каятися. Ти он теж, бачу, шепчеш якісь молитви, з них хліб хочеш мати... Тоже вчителем будеш?

— Не знаю... Може, й буду.

— Дивіться. Вам видніше...

Баба надовго замовкла, а Богдан, мляво доїдаючи вечерю, все вертався й вертався до останніх бабиних слів, пробуючи втямити, що ж йому видніше. Бодай у цій хаті. Виходило — нічого, бо хата дивилася на вулицю, вулиця — в поля, а він — в словники. Поки що. Але й те "поки що" виглядало сліпим: до п'яти років він знав і у хаті, і у собі все, а тепер не розуміє до кінця навіть логіки, за якою баба поєднує війну з життям, державу — з городом. Власне, розуміє, але надто поверхово. А в баби те розуміння встоялося. Коли ж і що саме отак намертво встоїться у ньому? Аби без підглядувань у книжки спокійно і тверезо судити про все довкола і не чекати за це оцінок та винагород. З власного досвіду знаючи, що вчитель у людей один на всіх — життя. Бажано — з міцним коренем, який сам по собі ніколи не з'явиться. Є він і в ньому. Бабин.

Ця думка вдарила Богдана (він, після марних спроб зосередитися на читанні, вже засинав) несподівано, як блискавка. І тої ж миті за вікном сяйнула блискавка справжня. Богдан прислухався до глухого звіддалік гуркоту і як колись давно-давно він сам, а може, й хтось інший у цій же хаті, зрадів дахові над головою. Рідному. Який невдовзі зажебонів про щось із дощем, накликав дрімоту, і нею Богданів мозок вкрив. Щоб і він

зігрівся домашнім затишком, кращого од якого немає на землі ніде. Хіба — в колисці...

Перший раз розбудила Богдана баба. Коли йшла до церкви і виповідала йому, що й де брати на снідання. А вдруге він пробу-

дився від дзижчання оси, яка лютувала на сонце; воно сперлося бородою на вершечок горіха і сміялося з неї, поки не побачило в хаті чужого. І одразу сахнулось угору. А може, то він так різко підвів голову?.. Богдан дав осі щигля, збив защіпку, розполовинив поштовхом вікно і згадав про футбол. Даремно він сподівався, що матч не відбудеться,— надворі дощу як і не було. Доведеться пограти. От тільки в чому? Якщо солдати приїдуть з бутсами — чекай, а форма? — то... треба взуватися в чоботи. Інакше — прощавай, танці. Богдан учора чув, як хлопці говорили про дискотеку. До неї ще треба дожити...

Знаючи, що баби й досі з церкви немає, він вийшов в самих трусах у сіни, увімкнув світло і почав біля драбини на горище розминатися. Щоб потім на ній попідтягуватися. Ні, краще піднятися і спуститися по ній на руках, якщо стачить сил. Так і зробимо. Богдан не втерпів і підскочив до щабля посередині, аби переконатися, чи він його витримає. І вже не ворушився, коли сіньми проходив Федір з опалкою. Тоді нечутно сплигнув на землю і зайшов услід за Федором до хати.

— Ти що, досі спав?

— А котра зараз година!

— Перша. В тебе яка нога?

— Ви про розмір? Сорок другий.

— На, вибирай.— Федір витягнув з опалки дві пари бутс і майку з третім номером.

— А другої нема?

— Міську сказав — почнеш у захисті. Там далі вони всі зіграні.

— Бачив, які вони зіграні.— Богдан сів на незастелене ліжко й спробував втиснути в пересохлу взувачку босу ногу.— Де ви їх тримали?

— Вдома. Треба б, звісно, змащувати.

— Хоч би газет напхали. Більше ніяких нема?

— Нема. Хлопці свої не здають. Отово — запасні.

— А там? — Богдан помітив в глибині опалки новеньку й набагато легшу пару.

— То для голови.

— Передайте йому, нех судить з дороги. На полі я в отих черевиках з ним не розминуся.— Ноги врешті-решт провалилися в найбільші з бутс і почали там приживатися.— А щитки? Коні, видно, зжували?

— Є гетри. Трохи, правда, різні.

— Нічого собі трохи. Знав би, привіз свої.

— То ти, виходить, там граєш. А казав...

— Не граю, а грав. Ми б вам тут вкотили голів тридцять, не менше.

— Хіба я, Бодю, не вірю... Міську вже дзвонив про тебе в район.

— Нащо?

— Заявили. Ми ж йдемо третіми зараз.

— То нині не офіційна, значить, зустріч?

— Товариська.

Пияцька, а не товариська. Богдан стягнув бутси і відчув, як ногк без них зітхнули. Капець їм — це точно. Він одяг штани і аж тоді згадав:

— А труси?

— Нема.

— Добре, ви йдіть. Коли початок?

— Як всі зберетеся. Солдати вже приїхали.

— А люди?

— І люди потроху сходяться.

Ще б їм не сходитися. Таке шоу на дурняк... В Богданові заворушилася ще безпредметна, але добре знайома злість. її підігрівав азарт довести — хоч кому тут і що доводити? Хіба м'ячеві? — ту саму універсальність своєї гри, до якої він у мріях себе колись готував. Тренер його осадив. А може, щось у ньому схаменулося? Інакше б досі шкодував за втраченим. Нічого він не втратив. Колись, може, втратить. Якщо ступить, як батько, не в свою колію. Що б він зараз за тим футболом знав? І де б зараз був? А тут ще доби не минуло, а здається, ніби рік життя проковтнув...

Він витяг з сумки труси, в яких бігав деколи до Дніпра. Плавки дістав з кобиці (молодець баба — зберегла), кілька дитячих книжок,

вибрав цупкіші палітурки, вигнув їх довкола ноги і позасовував у гетри. Потім знайшов у меншій хаті смалець і змастив ним бутси. За гру вони той смалець всмокчуть, нікуди не дінуться. Залишилося наїстися. Де сметана? Так — склянки вистачить. Здається, все. Богдан випорожнив од решти дрібних речей сумку, кинув у неї бутси, запасні шнурки. Все інше було вже на ньому. Залишилося одягти спортивний костюм і вирушити на той цирк. Без зайвого поспіху — Богдан відчував, що хвилюється. На Центральному стадіоні, де вони не раз між матчами майстрів грали, такого не було... Та й він там був не таким. Бачив тільки м'яч, хлопців, а трибуни... До них душа іще не діставала. Бо була меншою? А тут, виходить, побільшала? Побачимо, наскільки...

На шкільному подвір'ї і в садку роїлося чимало дітваків, молоді. А на стадіоні бігали (отут Богдан вже схвилювався по-справжньому) в царській порівняно з його формі атлетичного виду хлопці з йоржиками замість чубів і всі як один чомусь чорняві. Втім, це йому здалося — було й кілька світліших. Один навіть лисуватий, з черевцем, як у Трояновського з команди динамів-

ських ветеранів. Богдан пошукав очима своїх. Вони під стіною школи ще тільки роздягалися, розвішуючи на гілляках яблунь таке саме шмаття, як учора приносила баба. Піжоняться ним, а солдати вже розігрілися...

Не гаючи часу на ручкання, Богдан стягнув і склав у сумку костюм, перевірив шнурівку і став чекати, що буде далі. А далі Місько звівся і скомандував: "Братва, пішли!" "Куди? — хотів запитати Богдан.— А ноги?" Він звик їх часом аж до роси на лобі розтягувати, після чого вони ставали слухнянішими від рук. Однак довелося рушати за всіма до вільних воріт, чекати там, поки дійде його черга на м'яч, і відкидати (бити з усієї сили, як інші, він остерігався) воротареві. За цих десять— п'ятнадцять хвилин Богдан вивчив номери команди, прикинув з баченого вчора, як кому з них пасувати, і, коли почалася гра, був уже відносно спокійним. Два-три епізоди в центрі показали, що до них теж приїхали не зірки районного масштабу, а просто здорові молодики, яких

м'яч слухався так собі, хоч земля під ними аж двигтіла. Двигтіла вона і під сільськими, що одразу полізли всі вперед, і якби хоч один з них умів перекидати на ходу м'яча, а не відбирати його внизу, Місько мав би нагоду забити гола за якусь хвилину після свистка. Але й він не довго протримався "чистим" нападаючим і вже наступної хвилини ледве не збив Богдана, коли солдати після удару від воріт почали тиснути на них. Богдан перехопив м'яч з-під носа "дев'ятки" з животиком, зупинився, коли на нього летів якийсь грузин чи вірменин, дав тому змогу проскочити повз себе і повільно рушив уперед, чекаючи, що хлопці його переженуть. Спина ще гри не "читала", а очі її не бачили — за Богданом гналися всі: і чужі, і свої. Він прокинув м'яч на правий край, не дуже впевнено (бутси ще муляли) рвонувся туди і різко зупинився. Повз нього прошмигнула все та ж "дев'ятка", за яку він вже внутрішньо зачепився — чув цього череваня на відстані і легко його обвів. Усе ж інше на полі для нього було абсолютно незрозумілим. Він дав пас через все поле правому крайньому і повернувся назад: треба було все-таки придивитися до місцевого футболу. Та й ноги ще були дерев'яними. Головне ж (це він твердо засвоїв ще змалку в спортшколі) — необхідно відчути маятник гри, в нього вписатися, а далі все піде як по маслу.

Черевань з кавказцем, видно, тямились трохи на футболі: з м'ячем на нього вони вже не йшли — довелося висунутися вперед і відрізати їх обох від півзахисників, які пасували неточно, і Богдан ті паси, легко вгадуючи силу і напрям удару, перехоплював. Коли ж кавказець його кресонув без м'яча по кістці, а черевань гахнув у живіт задом, Богдан заспокоївся остаточно — це вже була та жорстка боротьба, в якій і він багато чим володів. Гра його захопила. Тим самим абсурдом, де врешті-решт вималювалася чітка логіка: треба було без кінця посилати м'яч аж у штрафну і там всіх тримати. Що й Богдан робив, геть випустивши з очей своїх партнерів по захисту, яким, очевидно, здалося, ніби й вони вміють так само виходити на перехвати, швидко повертатися, перехоплювати верхові м'ячі, бити без обробки, прорізатися своїм краєм далі центру. За це їх провчив черевань, що забив гол, спіймавши Богдана на впевненості, що його підстраховують. Він не встиг відтягнутися і тільки й того зробив після гола, що попросив перестарка:

"Не вилізай за мої плечі. І йому (він кивнув на четвертого номера) те саме скажи. Я один спереду. А ви (Богдан для наочності відвів трохи од себе і назад руки) — постійно там". З цими словами він вкотре вже за гру загилив м'яча аж під самі ворота і вперше звернув увагу на явно немісцевих кількох хлопців і дівчину у декольтованій майці і шортах, яка йому зі сміхом аплодувала. Однак через якусь хвилину Богданові вже було не до неї: на нього разом навалилися півзахисники солдатів, керовані — це він здаля помітив — усе тим же череванем, що саме одержав м'яч і спробував їхню малу кучу обійти. Півзахисників довелося покласти, дістати від одного з них у спину штурхана, і тут пролунав свисток.

Богдан почав готуватися до штрафного. Хлопці гасати по полю вже потомилися, можна було б повторити дещо з учорашнього. Міську це зрозумів і показав вільне місце метрів на десять попереду. Богдан навмисне втупився на лівий край і лівою ж рукою дав команду відтягуватися саме туди. А м'яч зрізав Міськові, який, виявляється, теж умів гилити,— воротар тільки задер голову на те, що могло стати голом.

На тому перший тайм і закінчився. У перерві до них підійшов голова з боковими і запитав, показуючи на Богдана: "Що за один?" — "Наш. З Києва". Відповідь Богданові сподобалася, і він наблизився до гурту. Мокрий як хлющ Міську запропонував :

— Може, в нападі зіграєш? Богдан заперечно похитав головою.

— Чого? — Міську почувався так, наче програвали не вони, а солдати.— Хочеш, я за тебе постою?

— Замість нього півкоманди треба ставити.— Голова не втримався і трусонув Богдана за вологі плечі.— Соснихін.

Богдан автоматично вирахував вік голови, який запам'ятав Соснихіна, очевидно, з молодості. А їхній тренер з тим незворушним костоломом грав. Виходило, що голові близько сорока.

— Ну то як? — Міське викрутив майку і протягнув Богданові.— Міняємося?

— Не варто. Вони тебе обдурять.

— Мене? Давай на спор!

— Не хочу... Я покажу, коли можна буде. Заробіть штрафний. Метрів за п'ятнадцять від лінії. Я підійду.

— Ну то й що?

— Кинеш на хід.

— На яку ногу?

— На яку вийде.

Однак поки це вийшло, Богдана солдати кілька разів підкували так, що він тільки зубами скреготав. А наостанок кавказець пробив йому навмисне у живіт, після чого у нападі вже не з'являвся. Богдан попрісідав, взяв дихання і висунувся до центру, оскільки черевань під кінець виснажився і сам себе (він після переодягання виявився капітаном і у військовій формі) замінив.

Можна було ризикнути, не чекаючи штрафного. Богдан підбіг до Міська і попросив його всі кутові подавати за межі штрафної. На пристрілку по воротах пішло два з кутових — після третього Богдан вгатив у штангу і знову почув оплески. А коли Міське виконав обіцянку і

обережною дугою прокинув м'яч наперед (той щоправда, не покотився, а застряг у зрізаному будяці), Богдан вловив уже не оплески, а захоплений виск, разом з яким у ворота полетів і м'яч, і коріння будяка, і Міськове "гех-х".

Завершилася зустріч на обопільному мажорі: солдати поїхали задоволені тим, що цілих півдня відпочивали від служби, а сільські — щедрістю голови, який віддав свої бутси Богданові, потім відкликав Федька і вклав йому в руку дві новеньких двадцять-п'ятки.

На запитання хлопців, що він при цьому сказав, Федько спочатку переклав гроші у ліву руку, висякався і аж тоді урочисто виголосив:

— То нам аванс. Каже — давно не бачив такого футболу. Буде їздити тепер з нами скрізь.

Усе це уважно слухав чималий довкола засапаних футболістів натовп, який провів їх до магазину і розійшовся — всіх удома чекало продовження свята. А команда зосталася пити пиво. Збив з однієї пляшки (їх Федько виніс по дві на брата) корок і Богдан, за чим тут же пошкодував: з боку дороги несподівано з'явилася баба, що хутенько підійшла до онука і протягнула йому три карбованці.

— Нащо вони мені?

— Ти ж не брав з собою нічого. Чи взяв?

— Він, Ксенько, заробив на більше, чим оте пиво. Лучче б закуски якоїсь принесла.

Баба нерозуміюче подивилася на Федька, який підступив до них і протягнув Богданові вже роздерту і випатрану скумбрію.

— Гола забив.

— Чула я про того гола. Совісті в тебе нема.

— Якої совісті?

— Дитину на оте стовковисько випихати.

Команду, що повсідалася вздовж стіни магазину, це розвеселило :

— Добра дитина! Вже вас оно перегнав! Сідай, Бодю, чого маєш стояти...

Баба стрельнула очима на тих, хто це вигукував, перевела погляд на Богдана і пошкодувала, що прибігла сюди: може подумати — наглядаю за ним. Хай п'є собі те пиво. Вона й гроші принесла, щоб мав чим за нього заплатити. Парубок уже — чого має в чужі кишені заглядати. Аби тільки не напивався.

— Може, тобі додому його взяти?

— Не треба.— Богдан почервонів і витер долонею лоба.

— На, Ксенько, і неси.— Федько згріб одразу чотири пляшки.— Хочеш, ще винесу? Бери-бери...— Він уклав старій попід пахви її долю за онука.— Кажи, за чим прийшла, я куплю.

— Собі купляй.

— О, вже й сварилася б. Ти хоч знаєш, що твій Бодьо на полі вичворяв? Називай ціну, і ми в тебе його відкупимо. Хлопці — купляємо?

— Нараз.— Міська вже закурив і якби не тітка, підтвердив би це лаконічнішим виразом. Богдан той іменник чув нині в стількох формах,

що переконався — одним словом їхній капітан може пояснити більше, ніж знає. Вроджений граматик.

— Вам що, направду голова дав гроші?

— Дожени його, він і тобі дасть. Тілько скажи, чия ти.— Федько потроху відходив од напруги, з якою постогнував усі дев'яносто хвилин "капітального" на його чималий менеджерський досвід футболу, і ставав говіркішим.— Скажи: отой хлопець, що розхитав штангу,— мій онук. І він тобі — чого тобі там треба? — сіна з ходу дві фіри випише. Комбікорму... Комбікорму я й сам тобі привезу...

— Бабо, йдіть додому.— Богдан не втримався і хильнув з пляшки: мучила спрага.

— Зачекай. Ну-ну, брешщ далі.

Федько, який справді вирішив завтра ж привезти на Ксеньчин двір безтарку комбікорму, образився:

— Хто бреше? Я?

— Хіба не чув?

— Бабо! — До Богдана вже почало доходити, куди та балачка заведе: баба вчепиться у Федька і вициганить, крім комбікорму, ще й бідон сироватки. І про голову не забуде. Він зіпрів іще більше: — Я прошу вас...

— Не проси, сину, я не львівська пані. їсти приходь. Чисто забула.— Баба поставила пляшки біля ніг і вийняла з-під жакета целофановий мішечок.— Ти такі просив?

Довелося витрусити з мішечка те, що там було,— кросівки з білого дермантину і голубої замші; на київські мірки — непотріб.

— Не зовсім таке. Але нех будуть.

— Ану, дай гляну,— Міcько покрутив кросівками перед носом, поставив на землю біля своїх румунських, почухався, і Богдан затерп: зараз ляпне... Однак Міcько його пощадив: — На наше болото підійдуть. Скільки просять?

— Сорок рублів. Я вже заплатила. Взувай, а ті обірванці я заберу.

Щоб спекатися баби, Богдан перевзувся в обнову, засунув у мішечок китайські кеди, поклав їх разом з пляшками у сумку і дав зрозуміти, що занесе все це додому сам. Однак баба сумку в нього з рук забрала — пошкодувала, скоріш за все, пляшок, які тут (він саме так і думав зробити) зосталися б. Онука це вже почало дратувати. Проте, що мав казати? Він сказав:

— Дякую.

Баба пішла, а Богдан втиснувся між хлопців і не одразу помітив, що долучився до стихійної виставки взуття та шмаття, навезеного у село, мабуть, тими, хто йому нещодавно плескав... А дівчина з виду нічого. Засмагла... Він ще ніколи не гладив дівочої шкіри, а ці ноги... Невже коли-небудь він покладе руку на таке гладеньке, без жодного сліду м'язів, диво? Од одного погляду на них не те що штангу, стіну розвалив би. Та й від усього тіла дівчини струмувала пещеність, яка не соромилась свого призначення і одверто його виказувала. їхні з класу, хоч би як себе обтягували, не діяли на нього отак ні разу. Напевне, їм ще невтямки те, що знає і про що підсвідомо щосекунди пам'ятає така дівчина. Створена для любові, яку всіляко гудять. І він її соромиться, хоч думає про неї щодня. А сьогодні — з почуттями, слів для яких ще не

знав. Тільки чув їх у собі. Таку б дівчину він не просто пригортав, а носив на руках, і коли б притискав до себе, то обережно і ніжно-ніжно...

— Бодю, ти бачив, які ножиська в тої полячки?

— Мені було не до них.— Він мимовільно поморщився і спробував звестися, але Міська його притримав.

— Слухай, а як ти їх через себе перекидаєш?

— Кого?

— Тих, хто на тебе пре.

— На полі? Ловлю на рух. Але головне — стойка.

— Яка?

— Колись покажу...— Богдан сперся на Міська і встав.— Якщо він іде на тебе грудьми, треба згрупуватися і ловити його на відриві од землі. Тоді він сам себе кидає. Так само, як у боротьбі.

— А ти — боровся?

— Ні.

— А де ж таку шию накачав?

— Сама накачалася. Є спеціальні вправи. Про культуризм чув?

— Ти про отаких? — Міська виставив підборіддя вперед і натужився, аби на грудях і зігнутих руках напнулися благенькі м'язи. Його зі сміхом штурхнули у живіт, попередивши, що так можна... Передчуваючи, якою

досконалою на подібний "жарт" буде відповідь, Богдан удав, ніби його зацікавила афіша (крім магазину, у цьому двоповерховому будинку було кафе з назвою їхнього села та кінозал); спроквола відійшов на безпечну для вух відстань і разів зо п'ять пробіг очима назву вечірнього сеансу.

"Холодне літо 53-го" він уже дивився і досі пам'ятав, яким після цієї стрічки їхав з "Русі" ображеним. Найперше на школу, яка подібну правду (невже вчителі це робили свідомо?) од них не те, що приховувала, а вдавала, ніби її не існує зовсім. Хто ж годі і для чого бреше: газети чи класна керівничка, якій що з прочитаного не принеси — все звалює на чиїсь помилки. Тоді, виходить, що й Міська з отими хлопцями теж можна назвати помилкою: в школі на таких не вчать. А де ж тоді вчать? На вулиці? А хто саме? Де вони, ті люди, які можуть твердо заявити — не вір, хлопче, нікому, вір нам: ми знаємо те і те? Батько правильно каже: хто все знає, або удає, що знає,— то найбільші, сину, у світі дурні. Але хіба від того легше?..

— Що ти там вичитуєш, Бодю? Дискотека після кіно.

— Я так і зрозумів.

— Але ми збираємося на восьму. Де, Федьку? — Міська, недбало закинувши на плече сумку, підійшов і став поруч з Богданом, тим самим підкресливши, що відповідати треба обом лідерам команди.

— Де скажете. Можна в мене...

— Як, Бодю?

— Як собі хочете. Я пити не буду.

— Зовсім?

— Зовсім. Хіба посиджу...

— Тоді, Федьку, як тамтого разу: казьонка, по дві пляшки пепсі і на решту — цукерок. Тільки щоб були свіжі.

— А як Марійка кафе зачинить?

— Скажеш, голова просив. Вона, я бачив, крутилася в садку. Команда, повіддававши Федькові порожню тару, розбрелася

хто куди, не дуже-то поспішаючи переходити із статусу футболістів у розряд простих смертних; Богдан кілька разів спостеріг, як хлопці охоче зупинялися біля воріт зі святково одягненими дядьками і як ті через хвильку кидали навздогін йому довгі прицінливі погляди. Удома він наносив за хату повну балію води, добре викупався і ще з годину після того вимочував добрячий синець на правій нозі, та кісточка до вечора все одно підпухла. Довелося спеленати її клаптем тренувальної гуми і взуватися знову у кросівки: черевики такий сповиток у себе не приймали.

Баба, знаючи, що онук збирається на гулі, сама переглянула його сорочки і всі три випрасувала. А він одягнув простеньку бавовняну теніску і сірі у смужку штани, пошиті однокласником не дуже вправно, але за останньою модою — як шилося колись спіднє. Виглядав він в усьому цьому вже геть дорослим, хіба трохи втомленим — давалася взнаки форсована біганина, після якої тіло поважчало, хоч для стороннього ока виглядало набухлим не од крепатури, а од конячої сили.

У кафе Богдана зустріли мовчанкою, дали сісти і налили півсклянки "Столичної". Він вилив її Федькові, випив нахильці цілу пляшку "пепсі", непомітно роздивився і зрозумів причину тиші за здвоєним столом — команда була готова. Зачин хлопці зробили, видно з усього, ще з батьками, а зараз — відпочивали. Богдан повибирав з тарілок з цукерками те, що виготовлялось у Львові, хильнув іще "пепсі" і запитально глянув на Міська. Той — на Федька, який вилив у свою

склянку те, що лишилось у пляшці, і поставив між тарілок іще одну. Це повторювалось двічі. Наостанок Місько пішов до буфетниці і приніс пляшку напівсухого шампанського. На коня, на якого лізти ніхто не схотів. Всі — хто як зміг — позводилися і вийшли у двір. Клубні двері вже були відчинені. Хлопці їх обминули — розбрелись по садку, а Богдан переступив поріг і став недалеко від входу, щоб вигнати спочатку із себе малого Бодю, який дивився на цей зал уперше. Проте одразу помітив масивну червону тумбу з коробкою "Ма-яка-232", чотири колонки (над сценою і на стінах залу). І несподівано багато дівчат, що стояли вздовж темних великих вікон, хизуючись хто вродою, а хто — вульгарно крикливим шматтям, од якого рябіло в очах. З першими звуками важкого року (Богдан упізнав запис групи "Діф Лепард") все прийшло в рух, дівчата згрудились у два великі кола, куди один за одним почали ввалюватися спочатку підлітки, а по хвильці парубота, що посунула за футболістами з вулиці, прихопивши кілька чоловіків років під сорок.

До кінця касети кола порідшали, і Богдан (малий Бодьо вже з нього втік) готовий був у котресь із них влитися, та в колонках зашелестіла перервана стрічка, і танці припинилися. Дівчата знову опинилися біля вікон, тільки цього разу вперемішку з кавалерами, які, важко дихаючи, заправляли сорочки і всі як один дивилися на завклуба, що чаклував біля магнітофона. Наступною касетою був "хардрок" групи "Рейнбоу"; Богдан ступив крок уперед, твердо вирішивши, що оце зараз пірне у натовп і там поступово освоїться, проте з місця не зрушив. Його зупинили очі високої й міцнотілої чорнявки, що ліниво погойдувалась у протилежному кінці залу, вимогливо випитуючи не когось, а його: "А ти що за один?" Богдан почервонів, посунувся непомітно назад, відчуваючи, як груди його тепліють і як у них десь глибоко-глибоко дає про себе знати щем зустрічі з упевненою у своїй всеможності красою. Яка ще не має ні імені, ні вловлених свідомістю ознак, а просто існує. Напрочуд близько і космічно далеко. Й існує не про нього, бо дівчину невдовзі заступив кремезний молодик у "варенках" і реглані, з яким вона у перерві пройшла повз Богдана, ще раз глянувши на хлопця так, наче той стояв їй на дорозі.

Збентежений цим ледь розгубленим її поглядом, хлопець по хвильці теж вийшов надвір. І краще б цього не робив: там голосно сварилися. Володар єдиного на увесв клуб джинсового реглана, помітивши Богдана, голос, щоправда, трохи стишив, але все одно хто хотів, чув його настирливе:

— Підемо, а потім прийдемо... Посидимо, поки нікого нема... Ти ж сама казала...

— Не хочу.

— Дурна ти, як пробка. Ще натанцюємося.

— Йди сам.

— Що мені там самому робити? Слухати, як старий хропе на всю хату?

— А мати?

— Мати в Бемів...

Пара сховалася за ріг, а на її місці виникла інша — виблискуючий напівголим черепом поляк (Богдан почув його благодушне: "А! Вшистко єдно...") і та сама, що дивилась футбол, полячка. Його вони, слава богу, не помітили. Чому "слава богу" хлопець і сам не знав. Очевидно, боявся, аби не вловили на його обличчі страждання, з яким думалось про чорняву красуню і те, заради чого її з дискотеки забрали.

Богдан звів очі на місяць, і йому здалося, що той йому підбадьорливо підморгнув. Мовляв, не журись, усе ще попереду, твоє щастя там, попід стінами тулиться... Він повернувся до клубу, пройшов набагато далі від місця, де стояв нещодавно, і спробував уважніше придивитися до дівчат свого віку. Пора б уже біля них повпадати. Пора б, але ще не прийшов

для них час. Краще дочекатися тої, що не хотіла, вгледівши його, звідси виходити.

А чому все ж пішла — то її справа. Захоче — прийде сюди знову. А ні — зимніше в грудях не стане...

Хлопець повів плечима, пробуючи, як там його крепатура — може, разом із недавнім розпачем теж утекла? І зніяковіло вкляк: позаду говорили наче про нього. Ті ж голоси, що він чув удень. Хіба що чоловічий був басовитішим, густішим...

— Popatrz, ten facet, o którym ci mówiía. Miejscowy Blochin.

— Такі wprawny?

— Raczej nijaki. Ale to on te bramke streliî. Jamtez woîaîa niesamowicie. Widowisko niepowtarzalne — piîka razem z badylami a trawg. leci w brame.

— Cicho badz! Nie jestesmy w kawiarni.

— Boisz sie, ze usîysz^? Popatrz jakie maja^ twarzy. Möge przysiçgnac, sîowa ze swoish zapisów nie rozumiej^.

— Co, w kraju takich brak?

— No chyba, aie... 1 — Дівчина вловила швидкий Богданів погляд, глузливо примружилась і, уперто не знижуючи голосу, закінчила по-французьки: — ...ne sont pas si. On a maladroit enfilé galope tels que chevaux. Il voudrait mieux qu'ils dansent leur gopak...2

Богдан, накульгуючи, ступив кілька кроків уперед, аби не чути продовження тої балачки. Але тіло його не слухалося. Що в нім так вибухово, до струсу в голові і грудях, збунтувалося, зрозуміти за давкою

злістю було годі. Як і те, в який спосіб серед цього гармидеру він почув, ніби той був поруч, батькове: "Сину! Нема кращих чи гірших народів і мов! Є лише пихаті і зневажені! Все залежить од рівня внутрішньої культури. Внутрішньої, втям це нарешті! Люби, що хочеш. Але не випихай із себе свого. Поважай його. Інакше перетворишся на шпекаючого чи шпрехаючо-го дикуна, який кожним чужим словом іюзстрілює рідне..." А з ним — і себе...

Хлопець зблід, діждався у танцях паузи і повільно наблизився до, судячи з усього, батька з донькою, що вмовкли і з робленою чемністю чекали,*що він скаже.

— Vous avez raison.— Голос його збився на рипливий дискант, що його Богдан вигнав з горла наступним реченням.— Ces danses sont apportées du marché aux puces. Même si j'en avais tiré du profit, je n'aurais jamais revendu ici ces déchets. Au cas ou je m'u serais même, je me croirais... markitante. А Г arriére-garde de la kulture de masse. Vous avez bien noté que celle — ci est parf out pareille. Donc, dans ce village, vous n'avez pas de quoi être fier. Chez vous, sûremert, non plus. Lâ-bas aussi, avant de proclamer quelque chose, très haut, il faut bien réfléchir. Ou bien je me trompe? З Старший і молода вислухали його, не змигнувши оком. Опісля розвернулися, помінялися навіщось місцями і зникли, наче їх у клубі не було. А до Богдана (він не помітив, коли навколо нього встигло згрудитися стільки молодших переважно хлопчаків і дівчат) протиснувся Міська і здивовано запитав:

— Ти що, вмієш по-польському?

— Не по-польському...— Дівча в ладненькому блакитному комбінезоні зміряло Міська з ніг до голови і перекривило його дурнуватий посміх.— Він французьким парляє.

— А ти звідки знаєш?

— Знаю.— Дівча не втрималось і черконуло сірими очиськами по обпікаюче чорних Богданових.— А танцювати не вміє.

— Хто, Бодьо? Зараз побачиш.

Гурт розступився, дав їм обом дорогу, і якби Богдан читав зал так само, як поле, і бачив спиною, то не накульгував би, а тримався рівно. Як і личить парубкові, яким його подумки мала захекана висока дівчина, що пантрувала його од дверей і з нетерпінням чекала, коли той магнітофон загримить знову. Щоб у клуб не донеслося ображено-п'яне:

— Послєдній раз кажу! Або йдеш, або наб'ю вам обом морди. Чуєш?

Богдан почув. Що саме — розтлумачила йому до кінця за сніданням баба.

— Люди говорять, ти з Басовою цілий вечір терся?

— Тільки й усього?

Баба похитала головою і зітхнула.

— А Міська, що, за тебе бився?

— Його спитайте.

— А тому професорові ти що говорив?

— Те, що Міська Басовому зятеві. Про любов.

— Каролька казала: він тебе хвалив, коли їхав.— Баба пошукала онукових очей, аби дізнатися, чи стара не брехала. Однак Богданові очі

не сказали їй нічого. Та й за такими синцями хіба щось роздивишся? Добре, хоч не його винуватять, а Міська.

Богдан обережно, щоб не тривожити підпухлу щелепу, надкушував хліб, сьорбав зелений борщ і на бабу більше не дивився. Нема про що розказувати: бійка як бійка. У Києві на дискотеках ще й не такі траплялися. Звісно, без нього; він хіба що дивився, як ні з того ні з сього кимось раптом гримає до паркету і починається...

Ним теж гримнуло. І теж несподівано; під кінець танців той, у "варенці", зайшов-таки до клубу, виждав, коли біля них з У лею стане вільніше і не дав навіть затулитися. Врізав як має бути. А далі все робилося само по собі. Звідкись виник Міська, повідпихав всіх, поміг звестися. І рушив на гурт, де заховався Ульчин наречений. Старші хлопці пробували Міська вговтати, та де там. Богдана здивувало, що школярі й допризовники посунули за Місь-ком теж. Пошкутильгав і він, розуміючи, що на якусь іншу поведінку права в нього вже немає — розпочалося парубкування справжнє. Потверджене і оцими синцями і вигуками, що зринають у пам'яті й досі: "Бодю! Тримайся!!!"

Він і тримався. І буде триматися. Є відтепер чого. Друзів справді не вибирають: життя ними родить само. Якщо ти в ньому чого-небудь вартий. Може, й вартий?.. Попереду літо — побачимо... Аби тільки батькові ніхто не написав.

Богдан скосив око на бабу і відкинув це побоювання, помітивши, як чіпко стара слідкує за його ложкою. Перевіряє, видно, який з нього сьогодні робітник? Так це й без перевірок ясно. Він відсунув спорожнілу миску, облизав ложку і запитав:

— Більше ніц нема?

— Є! Молода бульба. Накидати?

— Аякже!

Іще захопленіше та ще й про молоду картоплю у цій хаті, подумалось, не скажеш. Баба це зрозуміла одразу, хоч не пішла, як помітив онук, з мискою до плити, а визирнула спочатку на подвір'я. Аби глянути, чи не сунеться дощ. І звідти почула:

— Як там, тітко, Бодьо? Вже встав?

Знайшов про що питати. Прекрасно! Без синців, звісно, було б іще краще, але куди від них дінешся? Правильно вважає батько: "Шануй те, що маєш! Навіть біду!" А тут хіба біда? Прикрість. Та й та вже забулася. Он як зрадів Міськовому голосу. А якби про те саме запитав іще хтось?..

Хто — Богдан не уточнював; у грудях і без цього замість одного коваля працювало вже кілька. Молодець все-таки у нього старий! Усі молодці! Що вдома, що тут. Сказати про це нікому з

них не скажеш — ніяково. Втім, хіба про таке говорять? Цим живуть. А кажуть зовсім інше. Богдан вийшов у сіни і якомога голосніше гукнув:

— Бабо, де ж ваша бульба?

На що десь аж з дороги долетіло:

— Почекай, сину, я зараз...

Онук знав те "зараз": поки Міська не скаже, хто з ними бився, баба не заспокоїться. Так ніби це має якесь значення. Хіба для розмовних вправ: он як губи попідпухали. Щоправда, не від кулаків. Зрештою, кого це обходить...

Богдан підійшов до вікна, і поки сінешні двері не рипнули і не впустили бабу, дивився на горіха, разом з яким починав тут рости. Цікаво, хто з них тепер старший?.. І скільки їм ще тягнутися до неба, де нікого, крім хмар, немає. І все ж деремося до нього з усіх сил. В ім'я чого? Певне, щоб помудрішати. І колись та пошкодувати за тим, що понад усе спішили вирости. Навіщо? Краще просто рости. Як він оці два дні. Трішки — уверх, трішки — углиб. Pauca, sed bona... 4 (4 Мало, зате добре (лат.).)